

במחתרת נגד התווה

הנסיון להעלות את דמות־דיוקנו של ש. שלום נעים לי במיוחד, באשר זיקתי לשירתו היא מזיקות־היסוד שלי לשירה. וכדרך זיקות בשירה לא תמיד ניתוח־שבהגיון הוא הכובש ליצירה, אלא דווקא העורקים התת־הגיוניים, הבלתי־מודעים, הם המוליכים בין נפש לנפש. הפעם ברצוני לתת את הגיוני ודעתי על דמותו של משורר, שהטביע בעוצמה רבה את רישומו בשירתנו. קשה מאד להעלות את דיוקנו, כי הוא אחד המיוחדים־במינם בשירתנו. אין כאן כמעט אפשרות להשוואות, מבחינת שורשים, מקורות, אופי, מהות. הכרחי למצוא בו בתוכו בעיקר את כל הנתונים לעיצוב דיוקנו.

יש לש. שלום ביוגרפיה עשירה. הוא רומז עליה ומספר עליה אולי יותר ממשוררים אחרים, שבהלתם ליחוד גמור אין להכיר אצלם, מאין באו, היכן הם מצויים ומה קרה עמם בכל אלה. אבל דווקא ש. שלום שאינו מסתיר את הביוגרפיה שלו — אצלו אין גורם מכריע במהותו. בלשון אחרת: הניסיון האישי המאלף בינה ותחושה אצל אחרים, אינו גורם־שליט בתוויית ש. שלום. אין הוא מן הלומדים מהנסיון, ואינו מכוון כלל את עצמו ללימוד מעין זה. אדרבא, הוא מוכן לחזור ולחזור על חזיונות, והויות, ויהיו המכאיבות ביותר, מפני שהוא נתון בהוויה במישור אחר, כשהוא מכוון למטרה עילאה: "נידון מעתה לחזור על הסיכון ערב ובוקר כל ימך תמיד" ("ארור ממך", בספר "מחתרת השיר"). המשורר אינו מחפש ישועה לעצמו במובן הסטאנדארטי, האישי, היומיומי. הוא מעין מעבדה, הוא הקדיש עצמו לנסיון־תמיד, יהיו אשר יהיו הסיכונים שבדבר, כי הוא רואה תכלית בחייו, ואין הוא מסתפק בהשגת מה שמכונה אושר או סיפוק במובנם המקובל.

אם מקובל עלינו אלמנט־יסוד זה שבהוויית ש. שלום, נבין כי הוא ביסודו משורר נאבק (ולא תמיד בסתירה למשורר רואה, מתאר או כדומה), כשאל־מנטים אחרים בשירתו, שאינם, נאמר, בכוח־הלחם שלו, מלוכדים אף הם באותה מהות מאבקית. הוא מגלם במידה מרובה את דמות היהודי המודרני. הייתי אומר בהגזמה, שהוא יכול לשמש דגם־תשובה לשאלה מיהו יהודי, שכן

הוא ממוג את עולמו של המאמין עם עולמו של היוצר. בתמונה הדתית הגמורה היוצר הוא רק אחד, המקום, בני תמותה חייבים רק במצוות; בתמונה הנה המודרנית החופשית — יש לאדם המאמין גם יעוד של יוצר, של משנה פני עולם. דומני כי ביצירת ש. שלום מובא אלמנט יהודי זה לביטוי רב-משמעות. אלא ששאלת השאלה לאיו מטרם ובאיזה כיוון נערך מאבק זה לשינוי פני עולם. תשובת ש. שלום, שהיא יהודית עד עומק שורשיה, שהמאבק הוא נגד התווה שבנפש האדם. הוא נסיון-התמיד שבו ש. שלום עומד, ובזכות התנסותו-הוא לאי-דקף יביא את פירות מאבקו גם לעם, לכל פרט.

בדרך החדש שביצירת ש. שלום, בספר "מחתרת השיר", דומני המשורר מוסר לנו, במשים או בלי משים, איזה דין וחשבון על מה שקרה לו וקורה בעמו במאבקו זה. נתון ראשון מרכזי בספר הוא, שהמשורר נאלץ לרדת למחתרת. אמנם לכל אורך יצירתו ש. שלום מגלם את הנעלם, את המהות שמתחת לפני השטח, את המסיק המוסתר בבטן האנייה, שבזכותו היא נעה, אבל להכרזות מחתרת הגיעו הדברים רק בשלב חמור זה. והוא חמור, מפני שגראה שרבו האכזבות על הששונות במאבק האדם נגד התווה שבתוכו עצמו ובעולם הסובב אותו. ביטוי בהיר לכך בשיר "מחתרת השיר" שעל שמו קרוי הספר: "אשמע החירוק של מלתעות החיה אל אבני מחתרתי, בשירי שיר אדם". החית לא רק שלא הודברה, אלא שנהיליום, אובדן-אמונה, חייריק ללא תוכן ומשמעות אך מזינים אותה.

גיבורה של מחתרת זו הוא ידותון, אחת מדמויות ספר תהלים, אין זה מקרה שידותון נבחר להיות שותף במאבק זה. הוא אינו נביא או מלך, אלא משורר מן הלויים, היינו הוא מהדרג המשרת, העושה חייו קודש לשירות למען הזולת. ידותון מקיים מאבק ברשע, בהבל-הבלים. זוהי דמות שיחד עמה אפשר להיאבק בתנאי מחתרת. ועוד נתון בעל משמעות: ידותון הוא דמות מתוך ספר של תפילה ותחנון, של שיח אדם עם אלוהים בדברי לחש והת-ייחדות. הדין וחשבון הוא כאמור על ירידה למחתרת, על אכזבה תהומית, ועם זאת על אמונה: "אשיר על מעיינות הפליאה מול אכזב, על חרבות מקדשים אשיר אמונה" (מחתרת השיר, ע' 118), אבל הדו"ח עצמו, התמונה המצטיירת של העולם שעל פני השטח, מפני יורדי-המחתרת, היא קודרת ביותר.

התווה נשאר תווה, אבל למרבה הפליאה — וזו אולי משמעות הספר הזה

ויצירת ש. שלום כולה — גם האדם נשאר אדם. לא כל האדם. אבל מקצתו. בין בכמות בין באיכות. אמנם כרגע התוהו משתלט, מתגברים חוסר המשׁ מעות, חוסר הטעם והתכלית, ולכן גאלץ אדם לרדת למחתרת וליטול עמו את הערכים, את אשׁה־המאבק. אבל העקרון של המאבק בתוהו לא חדל, אולי גבר. מעטים מול רבים. טובים נגד ריקנים. מלאכי־שרת נגד מלאכי־חבלה. כל מהות שירתו של ש. שלום, שהיא שירת־שליחות, מתמצה עתה בשלב טראגי של מאבק־מחתרת הטעון ״משא שליחות״ (אחרית ידותון, 119). שאין המשורר מוותר עליהן ועייף מהן למרות האכזבה. וכאן אנו חוזרים ומגיעים אל האלמנטים השרשיים בדמות משורר יחיד־במינו זה: הנסיון האנושי הרגיל היה מחייב מזמן נטישת מאבק זה, שאין תוצאה לו וברכה. אלא שהיסוד של יעוד־שמעבר־לנסיון שבמהות ש. שלום מחייב המשך המאבק למרות כל הכשלונות. זהו גם אלמנט יהודי־אנושי עמוק, המחייב התמדה במלחמה של ההרמוניה נגד התוהו. בתפיסתו הדתית המודרנית של ש. שלום יש לאדם תפקיד מכריע לא רק בקיום מצוות אלא ביצירת יש־מאין מתמדת, שהיא חלק מהמלחמה בתוהו המאיים עלינו. אהבת העם, אהבת הארץ, אהבת האשה מתמזגות בתוך מלחמה מופלאה זו, שהיא בלי ספק המלחמה האמיתית והחיונית ביותר של האדם.

מאזניים, כרך ל״ד, אדר תשל״ב